

Семинар 2

Тема: Виникнення й розвиток форм соціальної підтримки в слов'янських племенах та Київській Русі

План

1. Види допомоги та взаємодопомоги у давніх слов'янських племенах.
2. Князівська благодійність та меценатство у Київській Русі (Володимир Великий, Ярослав Мудрий, Володимир Мономах), її продовження в історії Галицько-Волинського князівства (Данило Галицький, Володимир Волинський та інші).
3. Вплив введення християнства та роль православної церкви у піднесенні благодійності.
4. Відображення ідей милосердя в пам'ятках давньоруської літератури.

Література

1-5, 7-8, 10, 11, 19, 24, 36, 37, 46, 49, 65, 96-97.

Методичні рекомендації

При підготовці до цього семінарського заняття потрібно, перш за все, повторити матеріал, який ви вивчали з курсу “Історія України”, для того, щоб нові факти спиралися на певну базу, розширювали та доповнювали її.

При розгляді *першого питання* слід звернути увагу на те, що соціальна робота в Україні з'явилася не з відкриттям цієї спеціальності у вузах, а у тих чи інших формах вона існувала протягом усієї історії нашої країни. Зародження найдавніших форм захисту та підтримки людей відбувалося ще у стародавніх слов'ян. Слід згадати про їх основні заняття, зокрема скотарство і землеробство, про те, що виконання трудомістких робіт було під силу лише великому колективу, тому в житті слов'ян великого значення набула громада (спочатку родова, потім територіальна або сусідська – відома як “верв”), до компетенції якої, крім інших, входили також питання допомоги нужденним. Далі потрібно висвітлити основні форми допомоги та взаємодопомоги, а саме: культові, общинно-родові та господарські (див. табл. 1). Щодо перших, то слід згадати, наприклад, братчину – свята на честь святих

(див. словник), родові обряди шанування предків, “культ героя” тощо. Треба зауважити, що, крім своїх основних функцій, ці заходи виконували ще й функції “мирного перерозподілу майна” та натуральних продуктів, були механізмом економічної рівноваги. Крім того, в різних місцевостях кількість таких свят доходила до 150 на рік, а отже, була суттєвою допомогою членам громади. Щодо других, то слід згадати про “інститут” старців, “інститут” приймацтва та “інститут” вдів як форми допомоги престарілим, сиротам та вдовам. Говорячи про господарські форми допомоги, потрібно зазначити, що вони поділялися на сезонні, тобто такі, що надавалися під час, наприклад, збирання врожаю чи інших сезонних робіт, та позасезонні, які надавалися в екстремальних ситуаціях (пожежі, повені, падіння худоби, хвороба членів родини). До господарських відносять “наряди миром”, толоки, “складчину”, “супругу” тощо. При закінченні висвітлення питання слід зробити висновок, що ще в слов’янські часи склалася модель допомоги за формулою “я – тобі, ти – мені” (т.зв. реципрокні соціальні зв’язки) та передання частини надлишкового продукту у розпорядження громади (редистрибуція), що стало основою для християнської моделі допомоги та підтримки нужденних.

На початку висвітлення **другого питання** слід наголосити, що у X-XII ст. відбувається зміна соціально-економічної та соціокультурної ситуації. Треба розповісти про розклад первіснообщинного ладу у слов’ян, руйнування родоплемінних зв’язків, виникнення племінних союзів та створення держави – Київської Русі. Розвиток феодальних відносин та інтереси єдності держави вимагали реформування релігії, наслідком чого стало визнання християнства державною релігією та поява нової організації – церкви, що не могло не вплинути на характер та форми допомоги (пояснити, як саме). У зв’язку з цим треба наголосити, що з’являються нові об’єкти (хворі, жебраки, вдови, сироти), суб’єкти (князь, церква, парафія, монастирі) та напрямки (князівська, церковно-монастирська, парафіяльна, милостиня – див. табл. 2) допомоги. Крім того, обов’язково слід згадати, що з’являються законодавчі акти, які регулювали відносини у галузі підтримки різних верств населення (треба назвати та розкрити зміст цих актів). Далі треба наголосити, що з прийняттям християнства стала активно розвиватися традиція особистої благодійності руських князів (яка була тісно переплетена з державною), що мала релігійний характер. Далі потрібно висвітлити благодійну та меценатську (вважаємо, що можна використовувати цей термін при розгляді внеску князів у галузі культури, розбудови міст тощо) діяльність князів Володимира Великого,

Ярослава Мудрого, Володимира Мономаха (короткий огляд їх діяльності дивись у додатку 1). Слід було б вивчити напам'ять уривки з “Повчання” Володимира Мономаха, які стосуються підтримки нужденних (додаток 2). Потрібно зауважити, що традиції благодійності князів Київської Русі розвинулися в історії Галицько-Волинського князівства, зокрема в особах Ярослава Осмомисла, Данила Галицького, Володимира Волинського та ін. Треба зупинитися на тому, що характерною рисою благодійності була т.зв. “сліпа милостиня” (ніякі розпитування жебраків про, наприклад, ім'я, причини жебрацтва не проводилися), “з рук в руки” (тобто безпосередньо, а не через якісь установи) та переважно натуральними продуктами. Слід зауважити, що різну допомогу нужденним надавали також інші історичні особи, переважно члени князівських родин, священики (т.зв. “кращі люди” – див. табл. 2). Роблячи висновок, треба наголосити на тому, що допомога князів та інших достойників не була системною та всеохоплюючою, як може скластися враження. Вона мала місце переважно у містах (резиденція князя), які були тоді досить нечисленими. До того ж у літописах практично не зафіксовано її проявів в екстремальних ситуаціях (під час голодів, епідемій тощо). Не з'ясовано до кінця й питання стосовно мотивів князівської благодійності. Існують припущення, що, роблячи добрі справи, князі 1) робили це добровільно, виходячи з “релігійно-моральних спонукань”; 2) “жебраколюбство” було засобом підтримки авторитету влади, механізмом послаблення соціальної напруги; 3) подаючи милостиню, вони сподівалися врятувати власну душу через молитву жебрака (бажано висловити власну думку щодо мотивів благодійності князів).

При розгляді *третього питання* потрібно коротко висвітлити процес християнізації Русі, пояснити, у чому полягає християнська концепція допомоги. Доцільно сказати, що оскільки спочатку православ'я ще не мало своїх інститутів, системи фінансування та священиків, то їх формуванням опікувалася держава: вона взяла на себе будівництво храмів, монастирів, підтримувала церкву за допомогою десятини, а також визначала коло осіб (“люди церкви” – ігумен, чорниця, чернець, вдови, каліки, хворі, бідні, подорожні тощо) та інститутів (лікарні при монастирях, заїжджі двори, странноприймальні (будинки для ночівлі прочан – див. словник), якими повинна опікуватися церква. Тут треба згадати про Устав 996 р. Володимира І. Треба зупинитися на тому, що, крім функцій лікування, забезпечення незаможних, монастирі виконували ще й функції навчання та контролю (наприклад, невірні жінки засилялися до монастирів як покарання за

невірність). Цим вони відрізнялися від церков Заходу, які спеціалізувалися переважно на наданні якогось одного виду допомоги. Бажано у якості прикладу розповісти, наприклад, про Києво-Печерський монастир та його ченців (скажімо, Агапіта, який безкоштовно лікував людей тощо), про діяльність Феодосія Печерського, Єфрема Переяславського та інших. Треба також сказати, що монастирі створили систему самопідтримки, одним з різновидів якої було ктиторство (див. словник), яке полягало у тому, що той, хто постригався в ченці, зобов'язаний був приносити дар монастирю. Необхідно зазначити, що з монголо-татарською навалою пов'язують розвиток парафіяльної системи. Парафія також виконувала функції підтримки хворих, немічних, інвалідів, сиріт, жебраків. Роблячи висновок, доцільно зауважити, що монастирська система поступово витіснила княже благодійництво, ставала самостійним суб'єктом допомоги. Під час монголо-татарського нашестя церква та монастирі повністю взяли на себе функції допомоги, користуючись тим, що татарські хани звільняли їх від данини, толерантно ставилися до духовенства.

Переходячи до **четвертого питання**, слід сказати, що ідеї допомоги, підтримки знайшли своє відображення в літературних пам'ятках того періоду. Літературу тих часів умовно поділяють на запозичену й оригінальну. Особливе значення мали біблійні тексти та твори повчального змісту, які належали батькам церкви. Слід виділити твори Григорія Ниського, Григорія Богослова, Іоанна Златоуста, Іоанна Дамаскіна та ін. Їх ідеї були використані та розвинуті у творчості давньоруських книжників: Феодосія Печерського, Кирила Туровського, Нестора-літописця, митрополита Іларіона, Володимира Мономаха, Данила Заточника та ін. Слід проаналізувати основні ідеї щодо милосердя, виділити спільне в усіх творах, зокрема таке: лише милосердя робить людину людиною; тільки через благодіяння можна наблизитись до Бога; для благодійності не може бути кордонів, треба допомагати кожному незалежно від національності, релігії, соціального стану та ін.; допомога обов'язково має бути широкою, йти від чистого серця. У деяких творах є намагання вирізнити “менше” і “більше” благодіяння. До першого відносили “допомогу тілу” (дай їжу, нарубай дрова, принеси води тощо), до другого – “допомогу душі” (розпитай про становище, поговори, поплач разом тощо). Треба звернути увагу на те, що вже тоді спостерігається прагнення розглядати бідність як негативне явище, яке згубно впливає не тільки на людину, а й на його оточення, у зв'язку з чим прославляється благодійна діяльність князів. У кінці потрібно підсумувати відповідь.